

музейного комплексу народної архітектури необхідно створити школу народних ремесел, куди б входили фахівці з різних галузей, зокрема, з обробки дерева, металу, з кераміки, а також майстри-покрівельники, що використовують різні матеріали: соломі, очерет, колоту дошку, гонт, дралицю тощо. Лише майстрів-покрівельників по роботі з соломію потрібно не менше десятка (7–8 видів вкривання дахів), не кажучи вже про інші матеріали. У школу народних ремесел повинні входити науковці, майстри, організатори виробництва тощо. І, можливо, ця школа повинна бути на окремому бюджетному рахунку, оскільки це специфічна господарська одиниця, яка вимагає особливого підходу й уваги. Нам уявляється, що така школа народних ремесел має складати десь три-чотири десятки осіб різноманітної фахової направленості, підсилена серйозними науковцями і, безперечно, має бути очолена віддани-

ми справі реставрації людьми. Щоб на основі теоретичних досліджень народних традицій, узагальнення народного досвіду та сучасних підходів до реставраційної і музейної справи фахово й науково достовірно впроваджувати виконання всіх реставраційних робіт по музею, щоб унікальне зібрання будівель народної архітектури одержало повноцінне реставраційне забезпечення, а музейний комплекс і надалі був повноцінною перлиною культури, що приваблює багатьох гостей, киян та зарубіжних туристів.

1. Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 3. – С. 36.
2. Родовід. – 1997. – Число 16. – С. 22, 35-36, 84-85.
3. Народне мистецтво. – 1997. – № 1. – С. 13.
4. Народна творчість та етнографія. – 2002.

МАТЕРІАЛЬНА І ДУХОВНА КУЛЬТУРА ПІВДЕННО-СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ (БАЛТСЬКИЙ І САВРАНСЬКИЙ РАЙОНИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Євгенія Гайова (м. Київ)

Під час науково-пошукових експедицій у 1981–83-х рр., згідно із запитальниками в селах Осички, Піщана, Саражинка, Кармалюківка, Обжила, Пужайкове, Кам'яне, Йосипівка Балтського р-ну і в селах Бакша, Вільшанка, Неділкове, Білоусівка Савранського р-нів Одеської обл. був зібраний польовий матеріал, що стосувався народного житла, основних занять і промислів, звичаїв та обрядів... і став базою для написання "Тематико-експозиційного плану до садиби" із с. Пужайкове Балтського р-ну Одеської обл. Матеріал відшуковувався за спеціальними запитальниками щодо одягу, землеробської техніки, промис-

лів, а для вивчення бджільництва був розроблений окремий запитальник.

Результати цих польових досліджень, доповнені аналізом наукових та архівних матеріалів (зокрема, дослідженнями О. Китаєвої), дали можливість зробити наукове обґрунтування "Тематико-експозиційного плану" до хати, комори, шопи, клуні.

До колишнього Балтського повіту Подільської губернії за сучасним адміністративно-територіальним поділом входять Балтський, Савранський та Кодимський р-ни Одеської обл. Населення цього повіту в основному займалося землеробством, садівництвом, овочівництвом, у селах були розвинені

різні ремесла: бондарство, ткацтво, теслярство, килимарство. Заможними вважалися селяни, які мали від 12-ти десятин землі, пару волів, 2–3 корови, стільки ж коней, до 10 ти овець, а в найбідніших було всього 25 соток землі. Ціни на землю у цьому регіоні були досить високими. Наприклад, у кінці XIX ст. у с. Саражинка одна десятина землі коштувала 300 крб.¹

Садиба селянина середнього достатку із с. Пужайкове Балтського р-ну Одеської обл. представлена в експозиції "Поділля" вільно розташованими спорудами: хатою, коморою, шопою, клунею, сажем та пасікою.

Такий двір поділявся на дві нерівні частини – меншу, що прилягала до вулиці, називали "подвір'ям", двором, а більшу, що знаходилась за хатою – городом. На подвір'ї перед хатою садили квіти, фруктові дерева, в садках розміщували пасіки, проти вікон чільної стіни будували комору.

Вулиця і подвір'я розмежовувалися тином – "лісою", "плотом". Їх плели з лози. На початку XX ст. заможні селяни почали робити огорожу з дощок, які горизонтально вставлялися у пази сох. Від городу подвір'я відокремлювалося тином вертикального або горизонтального плетіння.

На подвір'ї поблизу вулиці копали криниці – "*журавлі*". Криниця із с. Лісничівка складається з двох частин – наземної та підземної. Наземна частина зроблена у вигляді шестикутного дубового зрубу, який покладено на камені. Журавель складається із сохи, закопаної у землю на глибину 5 м та прикріпленої до неї коромисла з ключкою. Біля криниці лежить дерев'яна колода із заглибиною, у яку наливали воду худобі.

В центрі двору розміщена хата, побудована в другій пол. XIX ст. місцевими майстрами. Конструктивна основа – дубовий каркас із закидкою дубовими ділями, що чергуються із шарами глини. Стіни обмащені тією ж глиною, побілені. Нею також утрамбована й помашена підлога. Зовні стіни хати пофарбовані кількома кольора-

ми, оздоблені підводками та малюванням.

Покрівля очеретяна, з великим виносом піддашся. Призьба глинобитна, зверху підводилася трьома "лентами" – червоною, жовтою, синьою. Затильна стіна хати мастилася червоною глиною і прикрашалася з двох сторін трьома вертикальними "лентами" – червоною, жовтою, синьою на віддалі 0,5 м від кутів. Чільна й причілкові стіни оздоблювалися розписом над вікнами у вигляді орнаменту із квіток, гілок, 6–8 кутних розеток. Кути причілкової стіни виділялися вертикальними червоними смугами.

Комора, що знаходиться у садибі, реконструйована за матеріалами досліджень цих будівель із с. Пужайкове початку XX ст. Вона в плані однокамерна, з піддашком на стовпчиках, підлога в ній – трамбована земля, тинькована глиною. Покрівля очеретяна, з великим виносом.

В інтер'єрі комори по всій довжині затильної стіни зроблені засіки (плетені з лози і обмащені жовтою та білою глиною), перегороджені на три частини, накриті дерев'яними кришками. Засіки підняті над землею, "щоб не мокріло".

Біля стінок стояли виплетені з околоту солом'яники, діжки для зерна, воскодавки, бодні для сала. А на полицях розміщувалися різних розмірів дерев'яні мірки, димар для обкурювання бджіл, щітки для підводок, глиняний посуд.

Поряд з коморою відтворено шопу для худоби та реманенту за матеріалами досліджень у селах Пужайкове, Мирони. За словами очевидців, вона є типовим варіантом господарських споруд, поширених у південних районах Поділля на поч. XX ст. Складається ця будівля із чотирьох приміщень: клуні, вазовні, двох приміщень для худоби. Біля шопи могла бути "*обора*" – загорожа для худоби².

У кінці городу розташована клуня. Залежно від статків господаря було два типи цих будівель: "з протягом" (нас-

крізними дверима) і двома засторонками, або без "протягу" на один засторонок. Клуня у експозиції Музею реконструйована за матеріалами досліджень в тих самих селах, що й шопа. Це типова споруда для зберігання і обмолоту снопів. Стіни каркасної конструкції виглядають так: по периметру закопані дубові стояни на глибину 1,2 м. В пази цих стоянів горизонтально забивалися і обпліталися лозою дубові глици. Стіни з обох сторін обмащували кількома шарами глини з половиною, а після просихання покривали глиняним розчином. Зовні клуню обмащували жовтою глиною, кути ж виділяли білою, навколо дверей робили червону "обводку".

Середню частину клуні проти воріт займав тік, з боків – два засторонки для складання снопів. Долівка зроблена із трамбованої землі.

Інколи біля таких клунь знаходився полівник – споруда, у якій зберігали полову.

ХАРАКТЕРИСТИКА ІНТЕР'ЄРІВ ХАТИ

Планування хати в експозиції Музею характерне для сер. XIX ст. на півдні Поділля: *хата – сіни – хата*. У цей час у сінях відгороджували комірчину і будували стаціонарну піч, що й показано в інтер'єрі.

Більша хата вважалася "чистою", у ній піч була не завжди. Таку хату ще називали "холодна хата". Жила сім'я в тій половині, де була піч.

Балтщина була відомим центром килимарства, тому в експедиційних відрядженнях для відтворення інтер'єрів хати збиралися різноманітні ткани вироби – килими, підвіконня, пілки, рушники.

"Килим міг бути на весь "затилок" і завертатись на причілкову стіну", – розповідала Тетяна Власенко із с. Пужайкове. На цих предметах побутували два основні орнаментальні мотиви – рослинний та геометричний. Тло було чорне, візерунок – вазони на всю висоту килима. Із країв йшла кайма синього та зеленого кольорів із

квітковим орнаментом – "бігунком". Ткавництво і вишивання геометричним орнаментом – "мендальйонами".

В інтер'єрі "чистої" хати під затильною стіною ставили два ліжка, застеляли їх тканими вовняними ряднами та клали купку подушок, одна на одну.

По всій причілковій стіні у два ряди вішали образи, зображені на дошках і на полотні, а на поч. XX ст. у побут увійшли літографічні відтворення євангельських сцен та окремих святих. Найбільш улюбленими іконами були: "Богоматір", "Святого мученика Іоана-воїна", "Зосима і Саватія", "Коронування Марії", які прикрашали свіжими та засушеними квітами. На покуті завжди стояв образ "Спасителя" або "Миколи Чудотворця". На цвяшках під образами вішали писанки.

На причілковій стіні розміщували ікони на поличці-божниці, а на покуті – на поличці "кутовику" або просто на цвяшках.

Під причілковою стіною ставили довгий (2,5 м на 70–80 см завширшки) стіл із "обніжжям" із чотиригранними ніжками, а на поч. XX ст. стали популярними столи з точеними ніжками. Їх покривали скатертиною, переткановою бамбуковою ниткою.

Поруч зі столом розміщувалася скриня. Могла бути в хаті й друга скриня, її ставили під сінешню стіну. Ці предмети інтер'єру на Балтщині мали коричневе або зелене тло, прикрашалися металевим окуттям та розмальовувалися, найбільш поширений орнамент на них – "вазон". Зверху скриню покривали вовняною тканиною пілкою, у неї складали одяг, прикраси, ткане полотно, верети, рушники, "кіліми".

На початку XX ст. у заможних селян у "чистій" хаті під причілковою і чільною стіною вже не було по під стінами простих ослонів, а ставилися лави з фігурно вирізаними спинками – "поренчами", їх покривали вовняними пілками, а в малій хаті це робили лише на свята. Під вікнами в обох хатах прибивали вовняні орнаменто-

вані ткани підвіконники.

Праворуч від входу в хату, як правило, знаходився дерев'яний на три полиці мисник з шафкою, у ньому зберігалися фаянсові тарілки та миски. Над вхідними дверима були прибиті полиця, утворена подовженою верхньою полицею мисника.

Прикрашали хату ткани рушнички, які вивішувалися на сволиці ближче до причілкової стіни.

У другій хаті, де була піч, знаходилися інші меблі – лави попід стінами, піл, жердка над полом та мисник, розміщений проти печі в куті.

Лави робили з дуба, липи або верби завширшки до 50 см, клали на глиняні, побілені стовпчики, з'єднували на покуті та застеляли конопляною пілкою.

Піл займав простір від печі до причілкової стіни, над ним вішали килим. На дошки полу клали плетену з очерету "мату", застеляли її ряднами, в кутку складали подушки. Над полом прибавали жердку з колискою конусовидної форми, плетеною з лози.

На полицю над вхідними дверима складали випечений хліб, покривали його пілкою. На лаві під мисником ставили цебер, глиняний кухоль або мідну кварту, самовар. Тут же на кілочку був утиральник (рушник).

Дерев'яний невисокий прямокутний столик знаходився біля мисника і лави, навколо нього стільчики – в будень за ним зазвичай обідали. Коли

вся родина збиралася їсти, столик виставляли на середину хати. Дорослі сідали на маленьких ослінчиках, а діти розміщувалися, як могли: на колінах, стоячи. А за великим столом споживали їжу лише у свята.

Лави, як вже мовилося, покривали пілками "з рядовини", ткани з конопляних ниток, вони були повністю білі або в чорно-білі клітини.

Біля печі ставили різне хатнє господарське начиння – рогачі, коцюбу. На сінешній стіні вішали плетений із лози кошик для ложок, макогон, лампу.

На печі знаходився гасничок, під припічком і на припічку – риночки, горщики, макітра, слоїки, сковорода, "затула" до печі.

Між вікнами на чільній стіні вішали дзеркальце.

У розробленому автором експозиційному відтворенні садиби південно-східного Поділля кожен експонат має короткий опис і місце призначення як у хатніх інтер'єрах, так і в господарчих будівлях, що допоможе детальніше реконструювати ці предмети.

¹ Звіт Клапчук Є. (Гайової Є.) про науково-пошукову роботу. 4–17. 07. 1983 р. – С. 5.

² Звіт Клапчук Є. (Гайової Є.) про науково-пошукову роботу протягом 18–25 жовтня 1982 р. – С. 5.